

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Дем'яненко Б., Дем'яненко В. Генезис інституту президентства в Україні: підсумки президентської каденції Л. Кравчука, Л. Кучми, В. Ющенка. // Сучасна українська політика. К., 2011. Вип. 23. С. 82-97.
2. Денисенко Г., Денисенко О. Переосмислення минулого у контексті формування меморіального простору в незалежній Україні. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. К., 2021. Вип. 26. С. 83-99.
3. Зашкільняк Л. Теоретичні проблеми сучасної історичної політики в Україні. // Res historica 46, 2018. С. 365-381.
4. Петренко В. І. Більшовицька влада та українське селянство у 20-30 рр. ХХ ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-геноциду (за матеріалами Поділля). Вінниця, 2008. 320 с.
5. Шаповал Ю. І. Ющенко Віктор Андрійович. // Енциклопедія історії України. С. 711-712.
6. Ющенко В. А. Недержавні таємниці: нотатки на берегах пам'яті. Харків: Фоліо, 2014. 511 с.

Юрій Зінько

УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР. У МЕМОРІАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ ВІННИЧЧИНИ

У статті висвітлено питання увічнення пам'яті жертв Голодомору-геноциду 1932-1933 рр. у меморіальному масиві Вінницької області та подано матеріал про пам'ятники та пам'ятні знаки, які є в містах і селах краю на вшанування жертв цієї трагедії.

Ключові слова: Голодомор, голод, пам'ятники, меморіальні комплекси, пам'ятні знаки, місця пам'яті, увічнення пам'яті жертв Голодомору-геноциду.

90 років тому сталася найбільша за всю історію українського народу трагедія – Голодомор 1932-1933 рр., який забрав життя мільйонів українців. Масове фізичне винищення українських хліборобів штучним голодом було свідомим терористичним актом сталінської політичної системи проти селян і проти українців як нації. Імперія намагалась зламати дух українського селянина, його силу й прагнення до волі та свободи.

За масштабом, жорстокістю і наслідками для майбутніх поколінь Голодомор не має аналогів в історії людства і є геноцидом української нації. Вбиваючи голодом, радянське керівництво намагалось упокорити українців, остаточно ліквідувати спротив більшовицькому режиму та прагнення відродити Українську державу.

Пам'ять про ці страшні сторінки потрібно вшановувати та берегти у спадщині українського народу. Починаючи з 2000 р. у четверту суботу листопада в Україні щорічно відбувається День пам'яті жертв Голодомору і політичних репресій. А указом Президента України В. А. Ющенка у листопаді 2005 р. «Про вшанування жертв та постраждалих від голодоморів в Україні» здійснення конкретних, дієвих заходів для вшанування пам'яті жертв та підтримки осіб, які постраждали від голодоморів в Україні, виховання поваги до історичного минулого, до людей, які пережили трагічні сторінки в історії українського народу, визначаються як пріоритетні завдання центральних та місцевих органів виконавчої влади. Вшанування пам'яті жертв Голоду включало побудову пам'ятників і встановлення меморіальних знаків. 28 листопада 2006 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Голодомор 1932-33 рр. в Україні», яким визначила трагічні події 1930-х рр. в Україні геноцидом українського народу. Цей закон заклав юридичну базу для широкомасштабного дослідження, правового глумачення і політичної оцінки злочинів проти людяності, вчинених організацією Голодомору.

Заборонена для дослідження і замовчувана радянською історіографією тема Голодомору була повернута із забуття у другій половині 1980-х рр. в період горбачовської перебудови. Відновлення історичної правди про Голодомор та відкриття раніше засекречених архівних документів активізувало підготовку і видання за участю істориків, краєзнавців, архівістів документальних збірників, монографічних досліджень, свідчень очевидців, що дозволило повернути цю трагедію в історичну пам'ять українського народу.

Одним з перших на Поділлі досліджував тему Голодомору доктор історичних наук, професор Вінницького державного педагогічного інституту І. Г. Шульга. У своїх працях він прагнув розповісти правду про трагедію українського селянства. З-під його пера вийшли друком книги: «Людомор на Поділлі» (1993), «Голод на Поділлі» (1993), «Гірка правда: Нариси з історії подільського селянства 1920-1932 рр.» (1997, посмертно).

Значний документальний матеріал введено до наукового обігу у виданні «Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів». У книзі публікуються нові архівні документи та матеріали, що розкривають трагічні сторінки історії Поділля – голод 20-х - 40-х рр. ХХ ст. та голодомор 1932-1933 рр. Репрезентовані документи беззаперечно свідчать, що головною причиною голоду та голодомору була політика керівництва СРСР, яке вилучало більшість сільськогосподарської продукції з регіону, а дії лідерів країни набули рис геноциду українського народу [1].

Науковці Вінниччини В. П. Лациба, В. В. Вижга, П. М. Кравченко, І. П. Мельничук, В. І. Петренко, Р. Ю. Подкур є авторами зведеного тому «Національної книги пам'яті «Голодомор 1932-1933 рр. в Україні». Вінницька область.», в якому дослідники доводять, що

жертвами Голодомору на Вінниччині стали понад 500 тисяч осіб, що становить 20.5% населення краю. [2, 56] Автор «Енциклопедії Голодомору» доктор історичних наук, професор В. І. Марочко у праці «Територія Голодомору 1932-1933 рр.» розповідає про формування території Голодомору та зазначає, що у лютому-березні 1933 року голод уразив 27 районів Вінницької області з населенням 1,1 мільйона осіб, а у квітні – уже 37 [3, 29].

Про події у подільському селі у 1920-1930-х роках та жорстке протистояння українського селянства з більшовицьким тоталітарним режимом, яке закінчилося ще небаченим державним терором, спланованим владою Голодомором в українських селах, йдеться у монографії кандидата історичних наук В. І. Петренка «Більшовицька влада та українське селянство у 20-30-х рр. ХХ ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-геноциду (за матеріалами Поділля)». Автор доводить, що у тодішній Вінницькій області на 1934 р. кількість мешканців зменшилась на 998908 осіб – це 20% населення, або кожний п'ятий житель краю [4, 292].

Неоціненно є робота краєзнавців Вінниччини, які записували і публікували спогади свідків тих трагічних подій. Одним з таких краєзнавців є А. Н. Нагребецький, який у своїй книзі «Трагедія мого краю: етапи «великого» шляху на Шаргородщині: розкуркулення, колективізація, голодомор», розповів про голодні роки у рідному краї. Кожна з таких книг поглиблює наше знання про злочинні дії радянської влади проти українського селянства [5].

Сьогодні ми згадуємо мільйони невинних жертв, яких радянський режим замордував до смерті, створивши катастрофічний штучний голод. Встановленню історичної правди, підвищенню рівня обізнаності людей про цю трагедію українського народу сприяють пам'ятки і місця пам'яті жертв Голодомору. Перший монументальний пам'ятник жертвам Голодомору 1932-1933 рр. був споруджений в канадському Едмонтоні в 1983 р. з нагоди 50-х роковин Великого голоду, а невдовзі були відкриті в Торонто, Чикаго та інших містах [6, 318, 319].

В Україні перші пам'ятні знаки з'явилися у кінці 1980-х років, які зазвичай встановлювались у місцях масових поховань на кладовищах. Цей період на Вінниччині зафіксовано у масиві меморіальної пам'яті, який включає різні типи об'єктів – меморіальні комплекси, монументальні пам'ятники, пам'ятні знаки, окремі поховання тощо. Вони встановлені у населених пунктах, які постраждали у голодні роки, або у місцях поховань закатованих голодом людей. Біля таких місць пам'яті проводяться церковні панахиди, траурні мітинги й здійснюється обряд запалення свічок пам'яті (лампад) як символ скорботи про загиблих та знак вшанування людей, життя яких забрав організований тоталітарним режимом штучний голод.

У 2008 р., у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 рр., у м. Вінниці був відкритий пам'ятник жертвам Голодомору біля

церкви Воскресіння Христового (Хмельницьке шосе, 5; пл. В. Стуса, сквер), що являє собою лаконічну реалістично-символічну композицію, візуальним і смисловим центром якої є постать виснаженої голодом дитини-підлітка в довгій сорочці-хітоні, що тісно тримає на неміцно піднятих руках жмуток хлібних колосків [7, 63]. Пам'ятник жертвам Голодомору (автор – Володимир Оврах) – це високий монумент з білого вапняку. На задньому плані скульптури розміщено дві гранітні стели у формі напіварки з рифленим закінченням вгорі. На кожній з них написані роки Голодомору. Пам'ятник знаходиться на невеликому підвищенні, що нагадує подвійне коло. Його відкриття стало даниною пам'яті всім загиблим мешканцям Вінниччини.

Однією з чисельних груп пам'ятників є масові й одиничні могили жертв Голодомору. У 1932-1933 рр. люди вимирали родинами, селами. Тіла жертв збирали і відвозили за межі населених пунктів, де здійснювали поховання без встановлення жодних пам'ятних знаків. У роки незалежності України на Вінниччині у місцях захоронення людей встановлювались меморіальні знаки, хрести. У селах колишнього Іллінецького району було виявлено та проведено меморіалізацію 39 масових могил померлих від голоду селян [8, 188-196]. На Оратівщині про трагедію Голодомору свідчать 27 братських могил та 30 пам'ятних знаків, встановлених на вшанування пам'яті померлих у селах Балабанівка, Велика Ростівка, Закриниччя, Кошлани, Люлинці, Медівка, Мервин, Оратів, Оратівка, Осична, Рожична, Сабарівка, Сологубівка, Чорновиця, Яблуновиця, Якимівка. За неповними даними, у місцях масових захоронень на сільських цвинтарях поховано 7226 осіб [9, 75]. У Погребищі у 1932-1933 рр. загинуло 237 мешканців, які поховані у трьох місцях. Там встановлені пам'ятні знаки із зображенням хреста з написом: «Жертвам голодомору 1932-1933 рр». Про трагедію Голодомору в краї свідчать встановлені пам'ятні знаки у Андрушівці, Бабинцях, Бистрику, Борщагівці, Бурківцях, Гопчиці, Дзюнькові, Довгалівці, Круподеринцях, Новофастові, Ординцях, Очеретні, Павлівці [9, 125].

У селі Куренівка у колишньому Чечельницькому районі на кладовищі в одиничних і масових могилах поховано близько 400 осіб. У 2008 р. на місці поховання встановлено пам'ятний знак – дерев'яний хрест з написом: «Пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр.» [9, 324]. У с. Ольгопіль на 4 кладовищах та за їх межами поховано 597 осіб. У 1993 р. у центрі села встановлено пам'ятник, що складається з п'яти стел, розміщених півколом, на яких вигравірувано хрест й символічні зображення. На одній стелі зображено стовп з написом: «Україна 1930-1933» та зображено жінку з дитиною [9, 330]. У селі Рогізка у 1992 р. на кладовищі встановлений з бетону пам'ятний знак у вигляді руки з колосками пшениці, схованими у долоні. На пам'ятнику вказані дати: «1932», «1933» та «1947» та є напис: «Односельчанам померлим від голодомору» [9, 332]. У м. Шаргород у міському парку на місці

поховання померлих від голоду людей у 1992 р. встановлений дерев'яний хрест, перед яким на гранітному камені розміщена табличка з написом: «Пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932-1933 рр.» [9, 348]. У селах Шаргородського району пам'ятні знаки встановлені на 21 масовому похованні жертв Голодомору [10, 300-312].

Великий людомор відбувався на Бершадщині. На початок 1934 р. населення тогочасних Бершадського і Джулинського районів скоротилося на понад 33 тис. осіб. У 2008 р. з нагоди 75-х роковин трагедії було споруджено пам'ятник з червоного граніту, який являє собою стилізацію двох постатей, що схилені одна до одної, простір між якими нагадує хрест як символ скорботи і вічної печалі. Нижче вмонтовано квадратну дошку з датою «1932-1933», на постаменті зроблено напис: «Жертвам Голодомору» [11, 83]. Подібні пам'ятники та пам'ятні знаки є ледь не в кожному населеному пункті Вінниччини і є проявом добровільного волевиявлення суспільства та нетлінної пам'яті про загиблих у роки Голодомору.

Отже, на Вінниччині для увічнення пам'яті жертв Голодомору-геноциду 1932-1933 рр. використовується широкий меморіальний масив, який відображає трагічні події в історії українського народу, активно формує суспільні погляди громадян та їх відношення до свого минулого.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна редколегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» (голова І. С. Гамрецький, заст. голови В. П. Лациба, С. С. Нешик та ін.). Автори-упорядники: Р. Ю. Подкур, В. Ю. Васильєв, М. П. Кравченко, В. П. Лациба, І. П. Мельничук, В. І. Петренко. Вінниця: ДП «ДКФ», 2007. 704 с.
2. Національної книги пам'яті «Голодомор 1932-1933 рр. в Україні». Вінницька область. / автори-упорядники: В. П. Лациба (керівник), В. В. Вижга, П. М. Кравченко, І. П. Мельничук, В. І. Петренко, Р. Ю. Подкур. Вінниця: ДП «ДФК», 2008.
3. Марочко Василь. Територія Голодомору 1932-1933 рр. Київ, 2014. 64 с.
4. Петренко В.І. «Більшовицька влада та українське селянство у 20-30-х рр. ХХ ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-геноциду (за матеріалами Поділля). Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. 320 с.
5. Нагребелький А. Н. Трагедія мого краю: Етапи «великого» шляху на Шаргородщині: розкуркулення, колективізація, голодомор. Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2008. 476 с.
6. Коляструк О. А. Меморалізація пам'яті про голодомор в Україні / Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження.

Матеріали XXVIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. Житомир: Вид-во О. О. Євенок, 2017. 328 с.

7. Коляструк О. А. Пам'ятки монументального мистецтва в меморіальній культурі Вінниці. / В кн.: Пам'ятки історії і культури Вінницької області. Вінниця / ред. кол. Ю. А. Зінько (гол. ред.), С. М. Василюк (заст. гол. ред.) [та ін.], упоряд. Ю. А. Зінько, А. М. Подолинний; авт. кол. А. В. Войнаровський [та ін.]. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 224, 48, 2 с.: фото, іл.
8. Пам'ятки історії та культури Вінницької області: словникова частина. / Упорядники: Ю. А. Зінько, М. Р. Мудраченко та ін. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. 400 с.: табл.; кол. вкл. фото [32].
9. Пам'ятки історії і культури Вінницької області. Частина II: Оратівський – Ямпільський райони / ред. кол. Ю. А. Зінько (гол. ред.), С. М. Василюк (заст. гол. ред.) [та ін.]; упоряд. Ю. А. Зінько, А. М. Подолинний; авт. кол. А. В. Войнаровський [та ін.]. Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк», 2021. 472, 2, 2, 36 с.: фото, іл.
10. Пам'ятки історії та культури Вінницької області: словникова частина. / Упорядники: Ю. А. Зінько, М. Р. Мудраченко та ін. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. 400 с.: табл.; кол. вкл. фото [32].
11. Пам'ятки історії і культури Вінницької області. Частина I: Барський-Немирівський райони / ред. кол. Ю. А. Зінько (гол. ред.), С. М. Василюк (заст. гол. ред.) [та ін.]; упоряд. Ю. А. Зінько, А. М. Подолинний; авт. кол. Т. Р. Беднарчик [та ін.]. Вінниця: ПрАТ «Віноблдрукарня», 2019. 400, 2, 2, 36 с.: фото, іл.

Юрій Степанчук

ПУБЛІКАЦІЇ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ УСРР, ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПРИЧИН ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР.

У пропонованій статті представлено документальні свідчення проведення насильницької державної хлібозаготівлі, що врешті, призвело до Голодомору 1932-1933 рр. Матеріали періодичних видань Черкаської та Чернігівської областей відображають жорстокий механізм продовольчого виснаження та матеріального зубожіння українських селян.

Ключові слова: періодичні видання, державний план, більшовики, хлібозаготівля, селяни, бригади, куркулі, сільрада, колгосп.

Головним засобом масової інформації в УСРР/УРСР у міжвоєнний період були періодичні видання, а саме газети. Часописи мали гучні й короткі найменування, пов'язані з комуністичною ідеологією, їх видавали по три-чотири рази на тиждень великими

накладами у декілька тисяч примірників. Водночас більшовики заповзято провадили кампанію з ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Вони не приховували першочергову мету лікнепу: мешканці сіл і міст мають читати і, відповідно виконувати постанови та розпорядження місцевих, республіканських і союзних органів радянської влади.

Значний інтерес становлять публікації періодичних видань радянської України 1932-1933 рр., доступ до яких тривалий час був обмежений. Шпальти газет цього часу наповнені директивами партії й уряду, закликами до соцзмагання, ударної праці, рапортами бригадирів, уповноважених, голів колгоспів і селищних рад. Однак найбільшу увагу часописи приділяли сюжетам негайного виконання планів державної заготівлі хліба, картоплі, грошових коштів, худоби, насіння, волокна, шкіряної сировини, прядива, деревини, м'яса, молока, сіна тощо. Іншими словами, із початком суцільної колективізації радянська влада звалила на плечі українських селян такі обсяги обов'язкових господарсько-політичних завдань, які знесли селян, довели їх до матеріального зубожіння, зруйнували традиційний уклад українського села.

Родини, які не виконали планів державних заготівель презирливо називали куркульськими, їх оголошували ворогами радянської влади, до них застосовували репресивні методи, відомі під назвою розкуркулення. Особливо жорстоко влада проводила кампанію з заготівлі хліба – основи харчування українських селян. Хто добровільно не здавав збіжжя звинувачували в саботажі, шкідництві, приховуванні зерна, спеціально треновані бригади шукали його, відбираючи все до зернини. «Хлібозаготівлі можна вважати тільки тоді закінчені в даному селі або районі, в даній області й республіці, коли не лишається жодного колгоспу, жодного села що не виконало своїх зобов'язань перед державою». Так центральний орган партії «Правда» охарактеризував виконання хлібозаготівлі в Україні [1].

подаємо типові повідомлення з періодичних видань Чернігівської та Черкаської областей щодо насильницьких методів викачування й кількості знайденого хліба у селян:

Іваниця. «Куркульський агент Зінченко Сергій заявляє, «план хлібозаготівлі виконувати не обов'язково, я лише приробив для себе і своїх дітей і до держави мені діла не має». На суді Зінченко також намагався доказати, що одноосібник, який не виконує хлібозаготівельного плану і ховає хліб в землю, не являється ворогом народу, «бо я, каже Зінченко, ховаю в землю щоб було мені, що їсти а також посіяти, а коли в мене багато вродить тоді можливо дам державі». Постановою виїзної сесії Іваницького райсуду саботажника Зінченка С. засуджено до 10 років позбавлення волі в далеких місцевостях» [2].

«У селі Ряшках – Вересай Йовхим злісно не виконував завдань з хлібозаготівлі і галасував «хліба не має», а у ямі в його дворі

знайдено закопаного – 120 кг жита, 60 кг проса, 140 кг картоплі. У Бибика Василя на городі, у ямі, знайшли 80 кг хліба» [3].

Ступаківка. «Бригадою по хлібозаготівлі знайдено у Зоцевої Н. Я. глибоко закопаного у землі: жита – 2 мішки, пшениці – 1 мішок, проса – 1 мішок та біля 15 пудів інших ярих культур. Сільрада справу на Зоцеву передала до суду».

Іржавці. «У агентів глитайні Бондаренка Я. та Артюха В. бригадою по хлібозаготівлі було знайдено закопане жито, просо, гречку, та інші культури що вже погнили. Саботажників хлібозаготівель – воргів народу, що гноять хліб і зривають хлібозаготівлі, треба негайно притягти до найсуворішої кари» [4].

«У Лободи Панаса з Ольшани знайдено 2 копи немолоченого жита. Він його заховав у клуні Зіненка П. Треба Лободу і Зіненка покарати. Колгоспник Жовторіпенко Т. переховував 227 кг хліба куркуля Жовторіпенка С. У куркуля Мусієнка Г. на городі в ямі знайшли 251 кг хліба. У контрактанта Бондаренка Б. знайдено 142 кг, та у Бондаренка М. у трьох ямах знайшли 244 кг закопаного хліба» [5].

«Члени Іржавського колгоспу Кротенко Ю. та Бондаренко К. переховують хліб злісних нездатчиків. Нещодавно викрито, що Кротенко Ю. допомагав куркулю – Ленському П. переховувати 10 п. жита. Не місце цій куркульській агентурі у колгоспі. У Гмирянці куркуль Хотіш Антон, не здавши державі і центнера хліба, закопує його в землю. У Іржавці куркульський агент – Голік Степан репетуючи, що «хліба немає», закопав аж 20 пудів. У злісного твердоздатчика Герасименка М. з Ступаківки, було знайдено яму з картоплею. Однак голова сільради Гербич, розпустивши крокодилячі сльози, залишив картоплю глитаю. Такому потуранню глитайні треба дати рішучого одкоша» [6].

Драбове. «Одноосібниця Задорожня Оксана уперто не хоче виконувати покладених на неї завдань з хлібозаготівель. Вона завжди розпинається й намагається довести, що в неї немає хліба, але це неправда. Нещодавно в неї знайдено 2 мішки захищеної пшениці. Це пшеницю Задорожня заховала з метою не здати її в хлібозаготівлю. Коли сільрада приступила до примусового зняття хліба у Задорожньої, як у злісної нездатчиці, то її син разом із своїм приятелем-куркулем Безносом почали погрожувати бригаді бійкою» [7].

Ковалівка. «Биков Василь, в минулому році не виконав плану хлібозаготівлі в той час, як 20 пудів жита і пшениці було закопано в землі. І в цьому році він ухиляється від хлібозаготівель, потайки меле хліб на жорнах» [8].

Сталінівка. «У підкуркульника Бесанського бригада виявила в полові, на горищі в сараях та різних закутках 16,5 пудів хліба» [9].

Сокиринська сільрада. «Найкраще працює бригада Бурбела П. Ю., що першою вивершивши хлібні плани, продовжує вперто боротися за закінчення картоплезаготівлі та фінзобов'язань.